

ІСТОРИЧНІ ВІХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ГЕРБАРІЮ ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА (DSU)

О. Лісовець, О. Масюк

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Гагаріна, 72, Дніпро 49010, Україна
e-mail: lisovetselena@gmail.com*

Гербарій Дніпровського національного університету (DSU) засновано одночасно з ним у 1918 р. Наразі він являє собою колекцію судинних рослин у кількості близько 100 тис. гербарних аркушів. Його складовими частинами є іменні гербарні колекції відомих українських флористів І. Акінфієва, О. Гроссгейма, Ю. Прокудіна, екзикати Herbarium Florae Rossicae, збори зі степової зони України, Криму та Кавказу. Наявні автентичні зразки видових і внутрішньовидових таксонів злаків, описаних Ю. Прокудіним на початку минулого століття. Третина гербарних колекцій зберігається у спеціальних гербарних металевих шафах угорського виробництва, інша частина – в металевих шафах із висувними шухлядами. Гербарні матеріали DSU є документальною науковою основою під час написання флористичних зведень, визначників, дисертацій і складання списків рідкісних видів регіону. Фонди наукового гербарію DSU потребують подальшого опрацювання: монтування, профілактичних робіт по боротьбі зі шкідниками, нумерації гербарних аркушів, складання повного електронного каталогу та підготовки відповідних документів для надання колекції DSU статусу Національного надбання України.

Ключові слова: гербарій, DSU, Дніпровський національний університет, Україна

Гербарій Катеринославського (нині Дніпровського національного) університету започатковано одночасно із заснуванням університету в 1918 р. Почин гербарним колекціям покладено у Катеринославському реальному училищі та, пізніше, на Катеринославських вищих жіночих курсах, на базі яких і було засновано університет.

З моменту створення гербарію його головним колектором був І. Акінфієв – колишній викладач Катеринославського реального училища, а з 1918 р – доцент кафедри ботаніки на медичному факультеті Катеринославського університету, видатний учений-флорист, ботаніко-географ, один із початківців серед дослідників флори південно-східної України. Першим в Україні вчений запровадив систематичні фенологічні дослідження, опублікував дві вагомні праці «Очерк флоры г. Екатеринослава» і «Растительность Екатеринослава в конце первого столетия его существования». Протягом 1880-1890 років він зібрав гербарій катеринославської флори з 1210 видів рослин, за який на Всеросійській художньо-промисловій виставці у м. Нижньому Новгороді (1896) автору було присуджено одну з найвищих нагород – орден Святої Анни II ступеня. Ця ж колекція з додатком наукових праць ученого в 1900 р. на Всесвітній виставці у Парижі отримала Велику срібну медаль.

І. Акінфієв вивчав флору Катеринославської губернії протягом усього життя, тому переважна частина зборів походить саме з неї. Якщо гербарні зразки, зібрані вченим у 80-ті роки XIX ст., презентують головним чином флору Катеринослава та його околиць, то починаючи з 1892-1893 рр. він здійснював регулярні ботанічні дослідження і збирав

рослини для колекції по усіх повітах Катеринославської губернії, часто зі своїми учнями, серед яких найбільш обдарованими і зацікавленими природознавством були Ф. Алексєнко та О. Гроссгейм. Так, значна кількість гербарних аркушів представлена рослинами з території Олександрівського повіту (територія сучасної Запорізької області). Наявні також зразки рослин з Одеси, Ялти, Севастополя, Кисловодська та ін. Збори О. Гроссгейма увійшли окремою колекцією до гербарію Катеринославського університету. Хоч академік О. Гроссгейм наразі відомий як фахівець флори і рослинності Кавказу та більшість років трудової діяльності працював в Азербайджані, проте перші флористичні інтереси у нього сформувалися в період навчання у Катеринославському реальному училищі під впливом його вчителя І. Акінфієва.

Поповнення гербарію DSU відбувалося за рахунок збору матеріалів працівниками навчального закладу та купівлі й одержання у подарунок приватних колекцій – Ед. Ліндеманна, Н. Срединського, Гембіцької та інших. До фондів гербарію увійшла також колекція ексикат *Herbarium Florae Rossicae*. Ці гербарії зберігались у складі Катеринославського університету (1918–1920), а потім Катеринославського (з 1926 р. – Дніпропетровського) інституту народної освіти (1920–1933). З 1933 р. відновлено роботу Дніпропетровського державного університету.

У 1933 р. завідувачем кафедри геоботаніки і вищих рослин Дніпропетровського державного університету став О. Бельгард, який у 1927 р. закінчив біологічний факультет Дніпропетровського інституту народної освіти, а потім навчався в аспірантурі в Українському інституті прикладної ботаніки під керівництвом Г. Висоцького зі спеціалізацією в лісовій геоботаніці. Олександр Люціанович зі своїми співробітниками Т. Кириченко, Н. Сідельником і Н. Акімовою за програмою, розробленою спільно з Г. Висоцьким, здійснює всебічне дослідження природних лісів степового південного сходу України: в заплавах Дніпра, Самари, Орелі, Вовчої, Інгульця, на піщаних терасах (аренах) Самари, Орелі, Дніпра, в байраках Присамар'я і колишньої порожистої частини Дніпра. У довоєнні роки серед основних колекторів гербарію – прізвища вищезгаданих фахівців.

У 1949 р. О. Бельгард створює в Дніпропетровському університеті міжкафедральну комплексну експедицію – постійно діючий науковий колектив для всебічного обстеження лісових масивів степової зони з позицій вчення про біогеоценози, розробленого В. Сукачовим. До складу комплексної експедиції Дніпропетровського університету (КЕДУ) включають провідних фахівців, кожен із яких відповідає за вивчення того чи іншого компонента відповідних лісових біогеоценозів на обов'язкових для всіх пробних площах. До геоботанічних і флористичних досліджень долучаються молоді наукові співробітники університету А. Травлеєв, А. Дубина, А. Сідельник, О. Григоренко, Ю. Грицан, М. Альбіцька, О. Мороз, В. Тарасов та ін., які стають у 50–80-ті роки основними колекторами гербарію DSU. Велика кількість гербарних зразків наукового гербарію зібрана студентами біолого-екологічного факультету під час польових практик. Обов'язки наукового куратора гербарію в цей час виконує асистент, а пізніше доцент В. Тарасов, який багато зробив для улаштування та організації гербарної колекції. Саме з того часу гербарні зразки почали монтувати. Якщо раніше гербарні збори розкладали просто по родинях, то за кураторства В. Тарасова гербарій був укомплектований за системою А. Енглера. Віктор Васильович у 1978 р. захистив кандидатську дисертацію про бур'янисті рослини лісових культур, наразі він відомий флорист степової зони України. Результати багаторічних флористичних досліджень і аналіз численого гербарного матеріалу автор втілює у монографії «Флора судинних рослин Дніпропетровської та Запорізької областей. Біолого-екологічна характеристика видів» (2005, 2012), яка є цінним джерелом флористичних знань і довідником з біолого-

екологічної характеристики рослин степової зони України. Ним же разом із провідним науковим співробітником Науково-дослідного інституту біології ДНУ Б. Барановським була підготовлена «Червона книга Дніпропетровської області» (2010).

Після виходу В. Тарасова на пенсію у 2004 р. куратором гербарію був призначений доцент кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології О. Масюк, з 2014 р. ці обов'язки виконує доцент О. Лісовець. Основними колекторами гербарію DSU є співробітники, студенти й аспіранти кафедри геоботаніки, ґрунтознавства й екології та Науково-дослідного інституту біології ДНУ.

Сучасний гербарій DSU має такі відділи¹: 1) історичні колекції – гербарій І. Акінфієва (7800); гербарій акад. О. Гроссгейма (5600); колекція ексикат Herbarium Florae Rossicae (1000); гербарій проф. Ю. Прокудіна (1000); 2) гербарій степової зони України (67 000); 3) гербарій Криму та Кавказу (3500); 4) гербарій різних географічних областей (10 000); 5) обмінний фонд (1000) [2].

Фонди гербарію розміщені за системою А. Енглера, нумерація родів аналогічна такій, що і у «Флорі СРСР», за винятком гербарію флори Кавказу, який інсеровано за індексом Далла Торре. Гербарій DSU має філію в Міжнародному Науково-навчальному центрі «Присамарський біосферний біогеоценотичний стаціонар ім. О.Л. Бельгарда», який розташований у с. Андріївка Новомосковського району Дніпропетровської області. Тут зберігаються матеріали флори Присамар'я (близько 5000 гербарних аркушів.).

Третину гербарних колекцій розташовано у спеціальних гербарних металевих шафах угорського виробництва, іншу частину – теж у металевих шафах із висувними шухлядами. Боротьбу зі шкідниками колекцій раніше проводили вибірково шляхом термообробки в сушильній шафі, отрутохімікати в DSU не застосовують. Наразі ведеться робота по встановленню морозильної камери для регулярного проморожування колекцій.

На основі колекцій Гербарію DSU виконують дисертаційні та інші наукові дослідження різних установ України. За останній період гербарій відвідали ботаніки з Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ, Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького та ін.

Гербарій DSU входить у світовий перелік гербаріїв Index Herbariorum [3]. У гербарії укомплектовано бібліотеку довідкової літератури, необхідної для визначення й опису зібраних видів рослин – багатотомні видання «Флора СРСР», «Флора УРСР» та ін.

Гербарій DSU має обмінний фонд і проводить обмін матеріалами з іншими гербаріями. Зокрема, із Харківського державного університету було отримано численну колекцію злаків України із фондів проф. Ю. Прокудіна. В останній виявлено автентичні зразки видових і внутрішньовидових таксонів злаків, що були описані Ю. Прокудіним на початку минулого століття, а саме: *Elytrigia maeotica* (Prokud.) Prokud. specim. auth.; *Agropyron larenkoanum* Prokud. specim. auth.; *Agropyron tanaiticum* Nevski. f. *glabriuscula* (Pidopl.) Prokudin [1].

Першочерговими завданнями з розвитку гербарію DSU є кількісне поповнення фондів, як шлях до поглиблення флористичних досліджень у регіоні, монтування гербарних зразків, інвентаризація (нумерація) гербарних аркушів і створення електронної бази даних колекцій. Також ведеться робота з підготовки відповідних документів для надання колекції DSU статусу Національного надбання України.

1 В дужках подано орієнтовну кількість гербарних аркушів

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лисовець Е.И., Гамуля Ю.Г., Безроднова О.В. Коллекция злаков Ю.Н. Прокудина в гербарии Днепропетровского национального университета им. Олеса Гончара // Каразінські природознавчі студії: матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 2011). Х., 2011. С. 57–59.
2. Лисовець О.І., Тарасов В.В. Гербарій Дніпропетровського національного університету // Гербарії України. Index Herbariorum Ucrainicum / редактор-укладач к.б.н. Н.М. Шиян. К.: АльтерПрес, 2011. С. 66–70.
3. Index Herbariorum. Part I. The Herbaria of the World. 9. Ed. / (Editors: Patricia K. Holmgren, Noel. H. Holmgren, Lisa C. Barnett). Bronx; New York, 1990. P. 329.

**HISTORICAL MILESTONES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT
OF THE SCIENTIFIC HERBARIUM OF THE OLES HONCHAR DNIPRO
NATIONAL UNIVERSITY (DSU)**

O. Lisovets, O. Masiuk

*Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro 49010, Ukraine
e-mail: lisovetselena@gmail.com*

The Herbarium of the Dnipro National University (DSU) was founded at the same time with the University in 1918. At present, it is a collection of vascular plants containing about 100 thousand herbarium sheets. Its main constituent divisions are herbarium collections of famous Ukrainian florists, gatherings from the steppe zone of Ukraine, Crimea and the Caucasus. There are authentic samples of species and intraspecies taxa of Poaceae described by Y. Prokudin at the beginning of the last century: *Elytrigia maeotica* (Prokud.) Prokud. specim. auth.; *Agropyron larenkoanum* Prokud. specim. auth.; *Agropyron tanaiticum* Nevski. f. *glabriuscula* (Pidopl.) Prokudin. One third of the herbarium collections is stored in special Hungarian metallic cabinets, the other part is in metal cabinets with drawers. DSU herbarium's materials are a documentary scientific basis for preparing floristic summaries, determinants, theses and compiling lists of rare species in the region.

The modern DSU herbarium has the following departments (in parentheses the number of herbarium sheets is indicated): 1) historical collections – I. Akinfiev's herbarium (7800); acad. O. Grossheim's herbarium (5600); collection of exiccatae of Herbarium Florae Rossica (1000); prof. Yu. Prokudin's herbarium (1000); 2) herbarium of the steppe zone of Ukraine (67 000); 3) herbarium of the Crimea and the Caucasus (3500); 4) herbarium of various geographical areas (10 000); 5) exchange fund (1000). Herbarium is staffed by A. Engler system. The main collectors of the DSU Herbarium are employees, students and post-graduate students of the Department of Geobotany, Soil Science and Ecology and the Research Institute of Biology of DNU. Herbarium DSU is listed in the Index Herbariorum. The scientific herbarium DSU needs further elaboration, including installation, preventive work on pest control, numbering of herbarium sheets, compilation of a complete electronic catalog and preparation of documentation for the assignation of historically valuable herbarium collections the status of the National Heritage of Ukraine.

Keywords: herbarium, DSU, Dnipro National University, Ukraine